FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT ANTONIO TIZZANO

fremsat den 20. september 2001 [1]

1. Er en rejsearrangør, som sælger pakkerejser, også ansvarlig for ikke-økonomiske skader i form af mistede ferieoplevelser, der påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af kontrakten?

Dette spørgsmål har Landesgericht Linz (Republikken Østrig) ved kendelse af 6. april 2000 i medfør af artikel 234 EF forelagt Domstolen med henblik på fortolkning af artikel 5, stk. 2, i Rådets direktiv 90/314/EØF af 13. juni 1990 om pakkerejser, herunder pakkeferier og pakketure [2] (herefter »direktiv 90/314« eller »direktivet«).

1 — Originalsprog: italiensk.

2 — EFT L 158, s. 59.

Relevante retsregler

Fællesskabsretten

2. Direktiv 90/314 er som bekendt en integreret del af den omfattende forbrugerbeskyttelsespolitik, som i de seneste årtier ikke blot i medlemsstaterne, men også på fællesskabsplan har oplevet en interessant og betydelig udvikling. Fællesskabets politik til beskyttelse af forbrugerne, der i starten kun udmøntede sig i enkelte spredte foranstaltninger, som blev vedtaget i medfør af EF-traktatens artikel 100 (efter ændring nu artikel 94 EF), vandt først virkelig indpas med den europæiske fælles akt af 1986 og senere med Maastrichttraktaten af 1992, hvormed der udtrykkeligt blev indført fælles metoder til forbrugerbeskyttelse. Med EF-traktatens artikel 100 A (efter ændring nu artikel 95 EF) indførtes et mere håndterbart retsgrundlag, og endelig blev forbrugerbeskyttelse med vedtagelsen af EF-traktatens artikel 129 A (efter ændring nu artikel 153 EF) også optaget som et selvstændigt punkt i Fællesskabets politikker. Der blev således efterhånden vedtaget talrige vigtige direktiver, hvori der blev taget umiddelbart hensyn til kravene om forbrugerbeskyttelse, og som bragte disse hensyn i overensstemmelse med kravene i forbindelse med virkeliggørelsen af det indre marked og den gradvise liberalisering af den frie

bevægelighed for varer og personer mellem medlemsstaterne. Disse direktiver koncentrerede sig især om specifikke områder, hvor det havde vist sig påkrævet at skabe fælles bestemmelser, frem for alt inden for aftale- og erstatningsretten [3].

3. Direktiv 90/314, der ligeledes er vedtaget på grundlag af EF-traktatens artikel 100 A, indgår udtrykkeligt i denne kontekst [4], idet der henvises til en sektor, som på grund af turisterhvervets stadig større betydning for medlemsstaternes økonomi repræsenterer »en væsentlig del« (første betragtning) af gennemførelsen af det indre marked. Direktivet henviser især til forskellene mellem de enkelte medlemsstaters lovgivning og praksis på pakkerejseområdet, som vil kunne medføre hindringer for den frie udveksling af tjenesteydelser og konkurrenceforvridninger mellem rejsearrangørerne i forskellige medlemsstater (anden betragtning). Direktivet har dog, som det fremgår af tredje betragtning, samtidig til formål at gøre det muligt »for forbrugerne at købe pakkerejser overalt i Fællesskabet på sammenlignelige vilkår«. Det bekræftes i øvrigt også af Domstolens retspraksis, at direktivets formål er at beskytte forbrugerne gennem udstedelse af retningslinjer, der tjener til beskyttelse af den enkelte forbruger. I Dillenkofer-dommen har Domstolen anført, at »det bemærkes [...] dels, at der flere steder i betragtningerne til direktivet henvises til forbrugerbeskyttelsesformålet, dels, at den omstændighed, at direktivet skal sikre andre formål [den frie udveksling af tjenesteydelser og den frie konkurrence], ikke kan udelukke, at dets bestemmelser også tilsigter at beskytte forbrugerne. Ifølge traktatens artikel 100 A, stk. 3, skal Kommissionens forslag i henhold til denne artikel, bl.a. inden for forbrugerbeskyttelse, nemlig bygge på et højt beskyttelsesniveau« [5].

3 — Uden at forsøge at opstille en udtømmende liste henviser jeg på baggrund af Rådets direktiv 85/374/EØF af 25.7.1985 om tilnærmelse af medlemsstaternes administrativt eller ved lov fastsatte bestemmelser om produktansvar, som jeg efterfølgende vil komme nærmere ind på, særligt til følgende retsakter: Rådets direktiv 85/577/EØF af 20.12.1985 om forbrugerbeskyttelse i forbindelse med aftaler indgået uden for fast forretningssted, EFT L 372, s. 31, Rådets direktiv 87/102/EØF af 22.12.1986 om indbyrdes tilnærmelse af medlemsstaternes love og administrative bestemmelser om forbrugerkredit, EFT L 42, s. 48, senest ændret ved direktiv 98/7/EF, EFT L 101, s. 17, Rådets direktiv 93/13/EØF af 5.4.1993 om urimelige kontraktvilkår i forbrugeraftaler, EFT L 95, s. 29, Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 94/47/EF af 26.10.1994 om beskyttelse af køber i forbindelse med visse aspekter ved kontrakter om brugsret til fast ejendom på timeshare-basis, EFT L 280, s. 83, Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 97/7/EF af 20.5.1997 om forbrugerbeskyttelse i forbindelse med aftaler vedrørende fjernsalg, EFT L 144, s. 19, og Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 1999/44/EF af 25.5.1999 om visse aspekter af forbrugerkøb og garantier i forbindelse hermed, EFT L 171, s. 12.

4 — Jf. især fjerde, femte og sjette betragtning, som henviser til Rådets resolution af 19.5.1981 om Det Europæiske Økonomiske Fællesskabs andet program for en politik vedrørende forbrugerbeskyttelse og -oplysning, EFT C 165, s. 24, resolution af 10.4.1984 om en fællesskabspolitik på turistområdet, EFT C 115, s. 1, og Kommissionens meddelelse til Rådet om et nyt fremstød på det forbrugerpolitiske område, som Rådet godkendte ved sin resolution af 6.5.1986, EFT C 118, s. 28.

5 — Domstolens dom af 8.10.1996, forenede sager C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 og C-190/94, Dillenkofer m.fl., Sml. I, s. 4845, præmis 39, og forslag til afgørelse fra generaladvokat Tesauro i disse sager, punkt 13.

4. I betragtning af de nævnte mål foreskriver direktivet »et mindstemål af fælles regler«, som skal give denne branche en fællesskabsdimension (syvende betragtning), og som særligt vedrører de informationer, som forbrugeren har krav på, lovgivningen vedrørende pakkerejsekontrakten, særligt med hensyn til indholdet, indgåelsen og opfyldelsen af denne i samtlige medlemsstater, samt en garanti for forbrugeren i tilfælde af rejsearrangørernes og/eller formidlernes insolvens eller konkurs. Især med henblik på det kontraktlige ansvar bliver indholdet i trepartsforholdet mellem rejsearrangøren og/eller formidleren, forbrugeren og tjenesteyderen reguleret på en sådan måde, at det principielt kun er de førstnævnte, der er ansvarlig for skader, som påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af aftalen.

5. Jeg vil nu komme ind på de enkelte bestemmelser i direktivet og henviser i denne forbindelse frem for alt til de i artikel 1 nævnte formål: »Dette direktiv har til formål at tilnærme medlemsstaternes love og administrative bestemmelser om pakkerejser, herunder pakkeferier og pakketure, der sælges eller udbydes til salg på Fællesskabets område.«

6. I den foreliggende sag er artikel 5 imidlertid af større betydning. Den lyder således:

»1. Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger til at sikre, at den rejsearrangør og/eller formidler, der er part i kontrakten, over for forbrugeren er ansvarlig for, at de kontraktmæssige forpligtelser opfyldes, uanset om disse forpligtelser påhviler rejsearrangøren/formidleren selv eller andre tjenesteydere, og uden at indskrænke rejsearrangørens og/eller formidlerens ret til at søge sig fyldestgjort hos sådanne andre tjenesteydere.

2. Med hensyn til de skader, der påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af kontrakten, træffer medlemsstaterne de nødvendige foranstaltninger til at sikre, at rejsearrangøren og/eller formidleren er ansvarlig, medmindre denne manglende eller mangelfulde opfyldelse hverken kan tilskrives en fejl fra deres eller en anden tjenesteyders side, fordi

— den konstaterede manglende opfyldelse af kontrakten kan tilskrives forbrugeren

— en manglende opfyldelse kan tilskrives en tredjepart, som ikke har forbindelse

med leveringen af de i kontrakten omhandlede tjenesteydelser, og er af uforudselig eller uafvendelig karakter

— en manglende opfyldelse skyldes force majeure, som defineret i artikel 4, stk. 6, litra b), nr. ii), eller en begivenhed, som hverken rejsearrangøren og/eller formidleren eller tjenesteyderen trods den nødvendige agtpågivenhed kunne forudse eller foregribe.

I de tilfælde, der er nævnt i første afsnit, andet og tredje led, skal rejsearrangøren og/eller den kontraherende formidler tage skridt til hurtigt at komme den forbruger, der er i vanskeligheder, til undsætning.

Med hensyn til den skade, der er resultatet af manglende eller mangelfuld opfyldelse af aftalen om præstation af de tjenesteydelser, der indgår i pakkerejsen, kan medlemsstaterne tillade, at erstatningen begrænses i overensstemmelse med de internationale konventioner, som gælder for sådanne tjenesteydelser.

Med hensyn til andre end legemlige skader, der er et resultat af manglende eller mangelfuld opfyldelse af aftalen om præstation af de tjenesteydelser, der indgår i pakkerejsen, kan medlemsstaterne tillade, at erstatningen begrænses i henhold til kontrakten. Denne begrænsning må ikke være urimelig.

3. Stk. 1 og 2 kan ikke fraviges ved en særlig klausul herom i kontrakten, jf. dog stk. 2, fjerde afsnit.

4. Forbrugeren skal så hurtigt som muligt skriftligt eller på en anden dertil egnet måde gøre den pågældende tjenesteyder samt rejsearrangøren og/eller formidleren opmærksom på enhver mangel ved opfyldelsen af kontrakten, som han konstaterer på stedet.

Denne forpligtelse skal klart og præcist fremgå af kontrakten.«

7. Desuden bestemmer artikel 8:

»Medlemsstaterne kan vedtage eller opretholde strengere bestemmelser til beskyttelse af forbrugerne på det område, der er omfattet af dette direktiv.«

8. Endelig henviser jeg til, at medlemsstaterne skulle træffe de nødvendige foranstaltninger til gennemførelse af direktivet senest den 31. december 1992 (artikel 9).

Den østrigske lovgivning

9. Direktiv 90/314 blev gennemført i den østrigske lovgivning ved en række retsforskrifter, hvoraf der skal tages særligt hensyn til §§ 31b-31f i forbrugerbeskyttelsesloven af 1993 (Konsumentenschutzgesetz)[6]. Disse forskrifter, som fastsætter ansvaret for de erhvervsdrivende inden for denne sektor, giver ikke mulighed for godtgørelse for ikke-økonomiske skader i form af mistede ferieoplevelser eller lignende tilfælde.

10. Ifølge den forelæggende rets angivelser og den østrigske regerings skriftlige indlæg er det i teorien omtvistet, om der på grundlag af den almindelige lovgivning kan ydes godtgørelse for ikke-økonomisk skade i andre tilfælde end de i loven fastsatte tilfælde. Der er imidlertid ingen tvivl med hensyn til Oberster Gerichtshofs retspraksis, i henhold til hvilken der alene ydes godtgørelse for ikke-økonomisk skade, når der findes udtrykkelig hjemmel herfor i en lovbestemmelse (f.eks. § 1325 i den østrigske Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch [ABGB] om godtgørelse for svie og smerte), og der kan heller ikke udledes noget generelt princip fra enkelte undtagelser (f.eks. personskade, frihedsberøvelse, sexchikane osv.) om, at en ikke-økonomisk skade som følge af mistede ferieoplevelser skal erstattes. Da ferie og anden fritid til rekreative formål ikke kan opgøres i penge, har de mistede ferieoplevelser ikke medført et økonomisk tab for sagsøgeren, og den deraf opståede skade kan således heller ikke godtgøres med penge. Da de retsforskrifter, ved hvilke direktiv 90/314 blev gennemført, ikke udelukker godtgørelse for ikke-økonomiske skader i form af mistede ferieoplevelser, men heller ikke udtrykkeligt ved lov fastlægger, at der ydes godtgørelse for sådanne skader[7], konkluderer Oberster Gerichtshof, at der i østrigsk ret ikke gives mulighed for at erstatte sådanne skader.

Sagens faktiske omstændigheder og det præjudicielle spørgsmål

11. Familien til den mindreårige Simone Leitner, sagsøger i hovedsagen, bestilte

6 — BGBl 1993, nr. 247.

7 — Jf. dommene Ob 592/88 (JBl. 1988, 779) og 3 Ob 544/88 (SZ 62/77).

gennem det østrigske rejsebureau KUONI en pakkerejse hos sagsøgte, TUI Deutschland GmbH & Co. KG (herefter »TUI«), til Club Robinson »Pamfiliya« (herefter »klubben«) i Side, Tyrkiet, fra den 4. til den 18. juli 1997.

12. Familien Leitner ankom til klubben den 4. juli 1997, hvor de efterfølgende opholdt sig og indtog alle måltider. Ca. otte dage efter feriens begyndelse viste sagsøgeren symptomer på en salmonellaforgiftning, der var forårsaget af den mad, som blev serveret i klubben. Sygdommen, som varede ud over feriens afslutning den 18. juli 1997, og som ligeledes ramte et stort antal af de øvrige klubgæster, viste sig ved op til 40° feber i flere dage, kredsløbsforstyrrelser, diarré, opkastning og angsttilstande. Forældrene måtte passe datteren i den tid, der var tilbage af ferien.

13. Et par uger efter feriens afslutning fremsendte sagsøgeren en skriftlig klage til TUI, som imidlertid ikke blev besvaret. Simone Leitner anlagde derpå den 17. juli 1998 sag mod TUI, blandt andet med påstand om betaling af en erstatning på 25 000 ATS. Dette beløb omfatter på grundlag af en sagkyndig vurdering både krav om godtgørelse for svie og smerte og et krav om godtgørelse for ikke-økonomisk skade for de mistede ferieoplevelser.

14. Førsteinstansretten fastslog, at sagsøgeren i henhold til § 1325 ABGB havde krav på godtgørelse for svie og smerte på 13 000 ATS. Den del af påstanden, som vedrørte godtgørelse for ikke-økonomisk skade, blev sagsøgte imidlertid frifundet for ud fra de ovenfor anførte grunde i henhold til Oberster Gerichtshofs praksis (jf. ovenfor, punkt 10), idet der kun ydes erstatning for ikke-økonomisk skade i de tilfælde, hvor det er udtrykkeligt fastsat i loven, hvilket ikke er tilfældet i den foreliggende sag.

15. Sagsøgeren ankede denne dom til Landesgericht Linz. Denne fandt, at førsteinstansretten havde fortolket den nævnte nationale retspraksis korrekt, men rejste imidlertid spørgsmål om, hvorvidt anvendelsen af artikel 5 i direktiv 90/314 kunne føre til et andet resultat. Den omstændighed, at direktivets artikel 5, stk. 2, fjerde afsnit, giver mulighed for i henhold til kontrakten at begrænse den erstatning, som ikke angår legemlige skader, såfremt denne begrænsning ikke er urimelig, kan føre til den konklusion, at de erhvervsdrivende på baggrund af direktivet principielt også er ansvarlige for ikke-økonomisk skade.

16. Landesgericht Linz finder desuden, at denne fortolkning finder støtte ud fra en retssammenlignende betragtning. I Forbundsrepublikken Tyskland ydes der nemlig i henhold til § 253 BGB (Bürgerliches Gesetzbuch) sammenholdt med § 651f, stk. 2, erstatning for ikke-økonomisk skade, når en rejse umuliggøres eller i væsentlig grad forstyrres. Det synes uforeneligt med den dobbelte målsætning i direktiv 90/314, som består i at gøre det muligt at fjerne forskellene i medlemsstaternes lovgivning og dermed afskaffe hindringer for den frie udveksling af tjenesteydelser og undgå konkurrenceforvridning samt opnå et ensartet niveau for forbrugerbeskyttelse, at rejseudbydernes ansvar er forskelligt i mindst to af EU's medlemsstater. Det er derfor nødvendigt at opnå en afklaring med hensyn til direktivets omfang.

17. Selv om direktivet også omfattede godtgørelse for ikke-økonomisk skade, ville det ikke kunne gøres gældende over for rejseformidlerne, idet direktiver i henhold til Fællesskabets retspraksis ikke har nogen horisontal virkning. Derimod kunne de nationale domstoles forpligtelse til at fortolke den nationale lovgivning i overensstemmelse med fællesskabslovgivningen være udslagsgivende. I den forbindelse henviser Landesgericht Linz til Domstolens dom i Silhouette-sagen, hvori den fastslår, at selv om et direktiv ikke i sig selv kan skabe forpligtelser for fysiske personer og derfor ikke som sådan kan påberåbes over for sådanne personer, er en national domstol så vidt muligt forpligtet til at fortolke de nationale retsforskrifter i lyset af et direktivs ordlyd og formål for at opnå det med direktivet tilsigtede resultat [8].

18. Da Landesgericht Linz således anser fortolkningen af direktivet for at være afgørende i forbindelse med afgørelsen af den foreliggende sag, har den besluttet i henhold til artikel 234 EF at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»Skal artikel 5 i Rådets direktiv 90/314/EØF af 13. juni 1990 om pakkerejser, herunder pakkeferier og pakketure, fortolkes således, at der principielt kan kræves godtgørelse for ikke-økonomisk skade?«

Retlig vurdering

Indledende bemærkninger

19. Den østrigske, den belgiske, den finske og den franske regering samt Kommissio-

8 — Dom af 16.7.1998, sag C-355/96, Silhouette International Schmied, Sml. I, s. 4799, præmis 36.

nen har ud over parterne i den nationale sag afgivet indlæg i forbindelse med nærværende præjudicielle sag. Heraf fremgår to forskellige opfattelser: Sagsøgeren, den belgiske regering og Kommissionen er under henvisning til målsætningen og ordlyden i direktiv 90/314 af den opfattelse, at artikel 5 skal fortolkes således, at de deri nævnte skader også omfatter ikke-økonomiske skader i form af mistede ferieoplevelser, mens de øvrige parter i sagen anser denne fortolkning for at være forkert, idet de påstår, at den meget lave grad af harmonisering ved direktivet blot giver medlemsstaterne mulighed for i den nationale lovgivning at fastsætte bestemmelser om erstatning for sådanne skader.

20. Sidstnævnte opfattelse tillægger således åbenbart omfanget af den med direktivet tilsigtede harmonisering en så central betydning, at det er afgørende for besvarelsen af spørgsmålet fra Landesgericht Linz. Det er derfor nødvendigt at undersøge dette anbringende, inden der foretages en nærmere analyse af direktivets artikel 5 og de deri nævnte forpligtelser.

Karakteren af den med direktivet opnåede harmonisering

21. TUI og den østrigske, den finske og den franske regering er i store træk enige om, at harmoniseringen af de nationale lovgivninger i kraft af direktivet blot består i fastsættelsen af et minimumsniveau af beskyttelse for forbrugere, der bestiller en pakkerejse. Alt, som ikke udtrykkeligt er reguleret af direktivet på dette område — navnlig de typer af skader, der er erstatningsberettigede — hører derfor fortsat under de nationale lovgiveres kompetence. Hvis fællesskabslovgiver havde haft til hensigt at opnå en fuldstændig harmonisering af de nationale lovgivninger på dette område, ville bestemmelserne have været langt mere detaljerede. Direktivet er derimod begrænset til at fastsætte et fælles regelsæt, der i det væsentligste omhandler indholdet, indgåelsen og opfyldelsen af en pakkerejsekontrakt i alle medlemsstater, uden uddybende at regulere hele området og særligt spørgsmålet vedrørende det civilretlige erstatningsansvar. Det er ikke muligt at udlede, at der findes en mulighed for erstatningskrav som følge af tab af ikke-økonomisk karakter, eftersom direktivet ikke indeholder udtrykkelige bestemmelser i denne henseende, og denne form for erstatningskrav skal i realiteten helt udelukkes, da man netop må gå ud fra, at fællesskabslovgiveren ikke har ønsket at fastsætte fælles bestemmelser på dette område. Desuden anfører især den østrigske regering, at der ikke kan udledes noget andet resultat hverken af direktivets ordlyd og forberedende arbejde eller af rapporten om direktivets gennemførelse [9].

22. Jeg bestrider naturligvis ikke — som jeg allerede har nævnt — at man med direktivet ikke har tilsigtet en fuldstændig harmonisering af de relevante nationale

9 — Rapport om gennemførelsen af direktiv 90/314/EØF om pakkerejser, herunder pakkeferier og pakketure i EF-medlemsstaternes nationale lovgivning, SEC(1999) 1800 endelig udg.

lovgivninger, men blot har ønsket at indføre en såkaldt minimumsharmonisering til fastsættelse af en basisstandard for forbrugerbeskyttelse, indeholdende en kerne af væsentlige fælles normer til regulering af nogle af de grundlæggende aspekter på dette område. Dermed er der dog ikke sagt noget afgørende i forbindelse med besvarelsen af det præjudicielle spørgsmål. Selv om direktivet begrænser sig til at omfatte »et mindstemål af fælles regler«, indeholder det fortsat et krav om lovgivningsmæssig harmonisering, som medlemsstaterne er forpligtede til at gennemføre, også selv om de har mulighed for yderligere at vedtage eller opretholde strengere bestemmelser til beskyttelse af forbrugerne (artikel 8). Minimumsharmonisering betyder med andre ord ikke mangel på harmonisering og endnu mindre, at direktivbestemmelserne ikke er bindende eller kun er bindende på de områder, hvor der skal ske fuldstændig harmonisering. Ovenstående er imidlertid et udtryk for denne misforståelse, når man alene ud fra den kendsgerning, at direktivet ikke indeholder sådanne bestemmelser vedrørende erstatning, drager den konklusion, at direktivet ikke har haft til hensigt at beskæftige sig med spørgsmålet om ansvarets omfang, og at den enkelte medlemsstat derfor skulle vedblive at være kompetent vedrørende dette spørgsmål.

23. Til gengæld er det spørgsmål, som man må stille sig for at kunne besvare den forelæggende rets spørgsmål, netop spørgsmålet om den reelle rækkevidde af den med direktivet tilsigtede harmonisering, eller med andre ord det fastsatte mindstemål af bindende bestemmelser, som det indeholder, for at fastslå, hvorvidt det omfatter godtgørelse for ikke-økonomiske skader, idet man skal være opmærksom på, at det er muligt at afvige fra de forpligtelser, som er pålagt medlemsstaterne, såfremt dette medfører en øget forbrugerbeskyttelse. Såfremt dette, som jeg tror, gælder for den del, som direktivbestemmelserne omfatter, består problemet ikke i den eventuelle forskel mellem de nationale lovgivninger (som den af Landesgericht anførte forskel mellem den østrigske og den tyske lovgivning), men derimod i, at en af disse lovgivninger ikke opfylder forpligtelserne i henhold til direktivet.

Rækkevidden af artikel 5 i direktiv 90/314

24. I forbindelse med analysen af, i hvilket omfang de af direktivets bestemmelser, der interesserer os her, er bindende, skal det straks bemærkes, at selv om ingen af direktivbestemmelserne giver medlemsstaterne en skønsbeføjelse, indeholder artikel 5 en række forskrifter vedrørende ansvaret for forbrugerskader, og at disse også blot ved en overfladisk analyse viser sig at have et detaljeret og præcist indhold. Dog fremgår det ikke tydeligt deraf, om »skader, der påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af [pakkerejse-] kontrakten«, i medfør af artikel 5,

stk. 2, første afsnit, også omfatter ikke-økonomiske skader, og om medlemsstaterne derfor er forpligtede til også at indføre bestemmelser, der gør rejsearrangørerne og/eller formidlerne ansvarlige for sådanne skader. Der er derfor nødvendigt at definere begrebet »skader« i denne bestemmelse, hvilket udgør et typisk problem vedrørende fortolkningen af fællesskabsretten, som skal løses i overensstemmelse med de kriterier, der almindeligvis finder anvendelse i sådanne tilfælde.

25. I den forbindelse henviser jeg til Domstolens velkendte praksis, ifølge hvilken »[d]et følger såvel af kravene om en ensartet anvendelse af fællesskabsretten som af lighedsprincippet, at ordlyden af en fællesskabsretlig bestemmelse, som ikke indeholder nogen udtrykkelig henvisning til medlemsstaternes ret med hensyn til fastlæggelsen af dens betydning og rækkevidde, normalt i hele Fællesskabet skal undergives en selvstændig og ensartet fortolkning« [10], som skal søges fastlagt under hensyntagen til bestemmelsens kontekst og formålet med den retsakt, som den er indeholdt i. I disse tilfælde er det derfor udelukket at henvise til de enkelte nationale lovgivninger, da »det gælder for det fællesskabsretlige system, at bestemmelserne heri ikke materielt skal udformes ud fra et nationalt retssystem eller flere af disse systemer uden udtrykkelig bestemmelse« [11].

26. Her henviser jeg specielt til, at fortolkningen af direktivet skal ske på baggrund af det generelt gældende kriterium, at bestemmelser i tvivlstilfælde skal fortolkes til fordel for de personer, som direktivet har til hensigt at beskytte, altså til fordel for forbrugeren af turistmæssige tjenesteydelser. Dette følger ikke blot af den systematiske analyse af direktivets ordlyd og målsætning, men også af den nævnte omstændighed, at det er vedtaget i henhold til traktatens artikel 100 A, hvor stk. 3 foreskriver, at harmoniseringsforanstaltninger inden for forbrugerbeskyttelse skal bygge på et højt beskyttelsesniveau [12].

Skadesbegrebet i direktiv 90/314

27. Det er derfor min opfattelse, at der findes talrige argumenter på grundlag af retsaktens ordlyd og af en systematisk analyse heraf, der taler for en bred fortolkning af det pågældende begreb og således

10 — Jf. dom af 9.11.2000, sag C-357/98, Yiadom, Sml. I, s. 9265, præmis 26, af 19.9.2000, sag C-287/98, Linster, Sml. I, s. 6917, præmis 43, og af 18.1.1984, sag 327/82, Ekro, Sml. s. 107, præmis 11, samt særligt vedrørende privatretsområdet dom af 23.3.2000, sag C-373/97, Diamantis, Sml. I, s. 1705, præmis 34, og af 12.3.1996, sag C-441/93, Pafitis m.fl., Sml. I, s. 1347, præmis 68-70.

11 — Jf. dom af 2.4.1998, sag C-296/95, EMU Tabac m.fl., Sml. I, s. 1605, præmis 30. Jf. også dom af 14.1.1982, sag 64/81, Corman, Sml. s. 13, præmis 8, og Rettens dom af 8.3.1990, sag T-41/89, Schwedler mod Parlamentet, Sml. II, s. 79, præmis 27.

12 — Jf. i forbindelse med dette fortolkningskriterium generaladvokat Saggios forslag til afgørelse, sag C-140/97, Rechberger m.fl., Sml. I, s. 3502, punkt 17.

for, at Landesgerichts spørgsmål bør besvares bekræftende.

28. Jeg begynder med en undersøgelse af direktivets ordlyd og henviser indledningsvis til, at begrebet »skader« benyttes generelt flere steder i bestemmelserne og i præambelen, mens kun artikel 5, stk. 2, fjerde afsnit, indeholder en specifik bestemmelse vedrørende en bestemt kategori af skader, nemlig »andre end legemlige skader«.

29. Alene den kendsgerning, at direktivet generelt og unuanceret anvender begrebet »skader«, bør — og her er jeg enig med Kommissionens og den belgiske regerings indlæg — føre til en bred fortolkning af begrebet, hvilket i det mindste principielt taler for den opfattelse, at alle former for skader, der opstår som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af kontrakten, bør falde inden for direktivets anvendelsesområde.

30. Også den særskilte henvisning i artikel 5, stk. 2, fjerde afsnit, til »andre end legemlige skader« taler indirekte herfor. Logisk betragtet burde denne henvisning nemlig føre til den konklusion, at direktivets skadesbegreb omfatter såvel legemlige som andre skader, der ikke er legemlige skader. Jeg tror, at man, selv når man udviser den nødvendige forsigtighed på et retligt område, som også i terminologisk henseende er præget af betydelige forskelle mellem de forskellige retstraditioner og endog inden for disse traditioner [13], kan give Kommissionen ret i, at »legemlige skader« er personskader, altså skader, der ikke kun berører den fysiske integritet, men også den psykiske, dvs. psykiske forstyrrelser, der opstår som følge af skader på den fysiske integritet (svie og smerte). Forestillingen om godtgørelse for ikke-økonomisk skade er altså allerede indeholdt i dette begreb. En sådan forestilling er imidlertid endnu mere indeholdt i begrebet »andre end legemlige skader«, som ligeledes ikke nævnes indskrænkende i direktivet og derfor omfatter *alle* skader, der ikke er legemlige skader, uanset om der er tale om økonomiske eller ikke-økonomiske skader. Deraf følger, som Kommissionen anfører, at direktivet, frem for alt i sidstnævnte tilfælde, på ingen måde udelukker det ikke-økonomiske skadesaspekt, hvilket bekræfter, at det har til hensigt at anvende et meget bredt begreb. Det er derfor ikke muligt at fastslå, hvorfor godtgørelse for ikke-økonomisk skade skulle være udelukket i sager om mistede ferieoplevelser eller begrænse sig til at omfatte bestemte forhold

13 — Jeg henviser til en nyere undersøgelse fra Europa-Parlamentet, som i Kommissionens meddelelse til Rådet og Europa-Parlamentet af 11.7.2001 om europæisk aftaleret (KOM(2001) 398 endelig udg., s. 11) citeres således: »Lovgivningerne om erstatningsansvar i de europæiske lande [har] endnu ikke [...] en bare nogenlunde ensartet opfattelse af, hvad skade er, eller hvordan begrebet skal defineres, hvilket truer med at forpurre ethvert forsog på at formulere fællesskabsdirektiver på området.« Endelig fremgår det mere specifikt — men i samme retning — af en bekræftet retslære, at de forskellige retssystemers anvendelseskriterier vedrorende ikke-økonomisk skade er så forskelligartede og uigennemskuelige, at der i ét system vil blive taget højde for økonomiske skader, mens der i et andet vil blive taget højde for ikke-økonomiske skader (jf. G. Alpa, »Il danno alla persona nella prospettiva europea« i: A. Tizzano [udg.], *Il diritto privato dell'Unione Europea*, Torino, 2000, bind I, s. 787 ff., på s. 803).

(svie og smerte), især når der netop i disse tilfælde er stor risiko for sådanne skader.

31. I denne henseende finder jeg det nævneværdigt, at direktivet kun sondrer mellem de to skadeskategorier for så vidt angår spørgsmålet om erstatning. Mens medlemsstaterne nemlig ifølge artikel 5, stk. 2, kun kan tillade, at erstatningen i forbindelse med skader i almindelighed begrænses i overensstemmelse med de relevante internationale konventioner på området (tredje afsnit), kan de med hensyn til andre end legemlige skader tillade, at erstatningen begrænses i henhold til kontrakten, så længe denne begrænsning ikke er urimelig (fjerde afsnit), ud fra den betragtning, som anført af den belgiske regering, at ikkeøkonomisk skade er af subjektiv karakter og kun svært målbar, hvilket gør det hensigtsmæssigt at tillade, at erstatningen kan begrænses på passende vis.

32. Jeg anser netop denne bestemmelse for at være et solidt argument for, at skadesbegrebet i direktivet skal forstås som et bredt begreb, der ligeledes omfatter ikkeøkonomisk skade. Når direktivets artikel 5, stk. 2, fjerde afsnit, indeholder den nævnte begrænsning, anerkender det implicit retten til erstatning i forbindelse med skader, der ikke er legemlige skader. Erstatningen kan således delvist og på passende vis reduceres, men ikke fuldstændig udelukkes, fordi det ville være urimeligt at afvise enhver mulighed herfor.

33. For at afslutte dette punkt og ligeledes besvare en bemærkning, der fremkom i løbet af sagen, vil jeg tilføje, at teorien om erstatningsansvar i forbindelse med ikkeøkonomiske skader ikke kan afvises med den påstand, at en sådan mulighed ville medføre en alt for stor usikkerhedsmargin, under henvisning til, at direktivet principielt giver mulighed for erstatning for denne type skader uden dog nogen steder at præcisere de øvrige nødvendige betingelser, især — med forbehold for det netop nævnte — for erstatningen. Dette argument holder i virkeligheden ikke, da direktivet heller ikke indeholder bestemmelser af denne art for andre skader, hvis erstatningsberettigelse ingen betvivler. I øvrigt henviser jeg til, at kriterierne for definitionen af skaden og de tilsvarende vurderings- og opgørelsessystemer inden for ansvarsområdet — bortset fra enkelte grundlæggende bestemmelser — varierer meget fra medlemsstat til medlemsstat og i reglen endda er overladt til domstolenes vidtgående frie skønsbeføjelse selv i de tilfælde, hvor der foreligger faste beregningskriterier og -tabeller. Dette er endnu en årsag til, at der stadig oftere stilles krav om, at Fællesskabet skal foretage sig noget som reaktion på disse forskelligheder eller endog betydelige skævheder, som følger af det, som er blevet betegnet som et regulært »vurderingskaos« [14].

14 — Således G. Alpa (loc.cit.) Se også den i fodnote 13 nævnte meddelelse fra Kommissionen (særligt kapitel 3) vedrørende det i teksten nævnte krav.

Sammenligning med direktiv 85/374

34. Jeg mener ikke, at ovenstående betragtninger modbevises af den østrigske og franske regerings anførte modargument, som støtter sig på artikel 9 i ovennævnte direktiv 85/374 om produktansvar, der udtrykkeligt tillader medlemsstaterne at regulere området vedrørende det civilretlige ansvar i forbindelse med ikke-økonomiske skader, der forårsages af en defekt ved et produkt [15]. Jeg tror endda, at argumentet i virkeligheden vender sig imod dem, der anvender det. Det kan ganske vist ikke bestrides, at direktiv 85/374 overlader nævnte skønsbeføjelse til medlemsstaterne, men dette betyder på ingen måde, at det direktiv, som den foreliggende sag drejer sig om, giver samme beføjelse. Jeg vil nøjes med at nævne, at de to direktiver ikke blot er vedtaget på forskellige tidspunkter og på forskellige udviklingstrin, men at de også regulerer forskellige typer af ansvar. Direktiv 85/374 regulerer producentens objektive (om end begrænsede) ansvar uden for kontrakt, mens direktiv 90/314 regulerer det kontraktlige ansvar i forbindelse med fejl begået af rejsearrangører og/eller formidlere af pakkerejser. Derfor er også principperne og de grundlæggende bestemmelser forskellige, ligesom deres formuleringer er væsentligt forskellige: Direktiv 85/374 fastlægger på detaljeret vis alle kategorier af erstatningsberettigede skader med hensyn til person- eller tingsskader og henviser udtrykkeligt til den nationale lovgivning i forbindelse med skader af ikke-økonomisk karakter [16], mens direktiv 90/314 afholder sig fra enhver specificering og anvender skadesbegrebet generelt og udifferentieret.

35. Beslutningen om at formulere de to direktiver forskelligt er derfor alt andet end tilfældig. Det er nemlig klart, at når fællesskabslovgiveren — som i direktiv 85/374 — har villet sondre mellem de skader, som producenten er ansvarlig for, og de skader, som medlemsstaterne kan lovgive omkring, har han gjort dette udtrykkeligt. Når han derimod i det senere udstedte direktiv 90/314 har besluttet sig for at anvende begrebet »skade« generelt og uden sondring, kan det heraf konkluderes, at han har gjort dette for med dette begreb at kunne omfatte alle former for skader i forbindelse med manglende opfyldelse af kontraktlige forpligtelser, og at han således har haft til hensigt fortsat at operere med et bredt, altomfattende skadesbegreb.

15 — I henhold til artikel 1 i dette direktiv er »[e]n producent [...] ansvarlig for skade, der forårsages af en defekt ved hans produkt«. I henhold til artikel 9 forstås ved begrebet »skade«:
»a) personskade, herunder død
b) skade på eller ødelæggelse af en anden ting end selve det defekte produkt, med fradrag af en selvrisiko på 500 ECU, forudsat at den pågældende ting
i) er af en art, som sædvanligvis er beregnet til privat brug eller fortæring, og
ii) hovedsagelig er anvendt af skadelidte til privat brug eller med henblik på privat fortæring.
Nationale bestemmelser om ikke-økonomisk skade påvirkes ikke af denne artikel«.

16 — Jf. i denne forbindelse dom af 10.5.2001, sag C-203/99, Veedfald, Sml. I, s. 3569, præmis 32.

36. Under disse omstændigheder er jeg af den opfattelse, at begrebet skader i artikel 5 i direktiv 90/314, som rejsearrangørerne og/eller formidlerne er ansvarlige for som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af pakkerejsekontrakten, også omfatter ikke-økonomiske skader som følge af mistede ferieoplevelser.

Yderligere argumenter for erstatningsansvar i forbindelse med ikke-økonomisk skade

37. Denne konklusion bekræftes efter min mening direkte eller indirekte af andre argumenter, navnlig af Fællesskabets retspraksis, af visse internationale konventioner på dette område samt af udviklingen inden for medlemsstaternes lovgivninger og retspraksis.

38. Fællesskabets retspraksis går — om end kun i forbindelse med ansvaret uden for kontrakt — tydeligt ind for et udvidet skadesbegreb, således at det omfatter ikke-økonomiske skader. Retten i Første Instans har flere gange anerkendt, at dette ansvar også kan udvides til at omfatte ikke-økonomiske skader i tilfælde, hvor der foreligger en faktisk og utvivlsom skade. På den baggrund kan der, i det mindste principielt, opnås erstatning for skader, der skyldes en tabt mulighed for at fortsætte et studium samt skader i forbindelse med et selskabs forringede image og mistede anseelse [17].

39. Med hensyn til angivelserne i de internationale konventioner — selv om disse først og fremmest vedrører befordring eller fysiske genstande og derfor er uden direkte betydning for skadeserstatning som følge af ødelagt ferie — henviser både Warszawa-konventionen af 1929 om international luftbefordring [18], Berner-konventionen af 1961 om befordring på jernbaner, Athen-konventionen af 1974 om søtransport og Pariser-konventionen af 1962 om hotelejeres ansvar i forbindelse med sager, der er medbragt af gæsterne, som alle er nævnt i 19. betragtning til direktiv 90/314, til et generelt skadesbegreb, hvilket således ikke udelukker ikke-økonomisk skade. Desuden

17 — Jf. især dom af 21.3.1996, sag T-230/94, Farrugia mod Kommissionen, Sml. II, s. 195, præmis 213, af 28.1.1999, sag T-230/95, BAI mod Kommissionen, Sml. II, s. 123, præmis 38, og af 29.10.1998, sag T-13/96, TEAM mod Kommissionen, Sml. II, s. 4073, præmis 77.

18 — Denne konvention blev tilpasset ved konventionen om indførelse af visse ensartede regler for international luftbefordring (Montreal-konventionen) af 28.5.1999, som blev undertegnet af Det Europæiske Fællesskab den 9.12.1999 og godkendt ved Rådets afgørelse den 5.4.2001, EFT L 194, s. 38.

er den internationale konvention om rejsekontrakter [19] særlig interessant i den foreliggende sag, idet en rejsearrangørs kontraktlige ansvar i henhold til artikel 13, stk. 1, omfatter »tout préjudice causé au voyageur« samtidig med, at stk. 2 fastsætter den maksimale skadeserstatning i forbindelse med personskader, tingsskader og alle andre former for skader.

40. Den mest interessante udvikling ses efter min opfattelse og til trods for de mange forskellige løsninger, som er beskrevet ovenfor, i den seneste lovgivning og medlemsstaternes retspraksis, hvor ikke blot antallet af sager, hvor der ydes erstatning for ikke-økonomiske skader, har været tiltagende, men hvor erstatning for mistede ferieoplevelser især inden for de seneste årtier i stigende grad tages i betragtning, hvilket netop forstås som ikke-økonomisk skade for den rejsende, idet denne på grund af rejsearrangørens manglende opfyldelse af kontrakten ikke har haft mulighed for at rekreere og nyde den planlagte rejse i ro og fred. Uden at jeg skal komme ind på en sammenlignende undersøgelse i denne henseende, som Kommissionen i øvrigt, om end i grove træk, allerede har foretaget, vil jeg nøjes med at nævne — og her tager jeg, i det mindste delvist, udgangspunkt i resultatet af denne undersøgelse — at nogle medlemsstater formelt har bekræftet den nævnte udvikling i lovgivningen, mens den i andre medlemsstater i det væsentlige er kommet til udtryk gennem retspraksis.

41. Blandt de førstnævnte medlemsstater vil jeg særligt nævne Tyskland, hvor det på baggrund af en ændring i Bürgerliches Gesetzbuch (§ 651f, stk. 2, BGB) siden 1979 har været muligt for rejsende at kræve en passende erstatning for spildt ferie i tilfælde af, at ferien er blevet ødelagt eller alvorligt påvirket i negativ retning. I retspraksis er begrebet »skade som følge af ødelagt ferie« gradvist blevet forfinet og præciseret med fastsættelsen af en række indikatorer herfor (afstand til havet, madens kvalitet, larm, manglende altan eller vinduer osv.). Også i Belgien [20], Spanien [21] og Nederlandene [22] findes der nu regler, der anerkender retten til erstatning for ikke-økonomisk skade.

42. Blandt den anden gruppe medlemsstater må jeg naturligvis frem for alt nævne Det Forenede Kongerige, hvis retspraksis som bekendt er meget åben med hensyn til erstatning for ikke-økonomiske skader

19 — International konvention om rejseaftaler (CCV), som blev undertegnet den 23.4.1970 i Bruxelles. Konventionen blev vedtaget inden for rammerne af Unidroit og trådte i kraft den 24.2.1976. Dog har kun få medlemsstater tiltrådt konventionen.

20 — Lov af 16.2.1994 »régissant le contrat d'organisation de voyage et le contrat d'intermédiaire de voyage«, artikel 19, stk. 4 og 5.

21 — Lov nr. 21/95 af 6.7.1995, »reguladora de los viajes combinados«, artikel 11, stk. 2.

22 — Artikel 7:510 i Burgerlijk Wetboek.

(dog ikke så åben som De Forenede Staters retspraksis)[23]. Irland indtager en tilsvarende holdning, men også i medlemsstater med civil law-tradition er der en tilsvarende udvikling i retspraksis. På trods af, at skader som følge af ødelagt ferie ikke er udtrykkeligt reguleret ved lov i Frankrig, viser fransk retspraksis således en åbenhed i forbindelse med erstatning herfor[24]. Dette gælder også for Italien, hvor spørgsmålet er influeret af, at codice civile begrænser erstatningsansvaret for ikke-økonomiske skader — bortset fra de lovbestemte undtagelser — til at omfatte de civilretlige følger af strafbare handlinger. Alligevel ser man i retspraksis efterhånden flere og flere afgørelser, hvor der tilkendes erstatning for skader som følge af ødelagt ferie[25].

43. Jeg mener således på baggrund af denne summariske undersøgelse at kunne bekræfte, hvad jeg ovenfor har anført vedrørende den mere eller mindre fremskredne og diffuse tendens i de forskellige retsordener til en udvidelse af erstatningsansvaret i forbindelse med denne type skader til også at omfatte skader som følge af ødelagt ferie. Denne tendens hænger tæt sammen med den øvrige udvikling inden for erstatningsret, men også — ud fra et mere generelt synspunkt — med den kraftige vækst i turismen og den omstændighed, at ferie, rejser eller turistophold ikke længere er forbeholdt en snæver kreds, men derimod er en forbrugsvare for et voksende antal forbrugere, som benytter en del af deres opsparing og deres årlige ferie eller skoleferie hertil. Netop fordi ferien i dag har en specifik socio-økonomisk funktion og er blevet så vigtig for livskvaliteten, repræsenterer den fulde ferienydelse som sådan en værdi, der bør beskyttes.

23 — Kommissionen nævner i denne henseende: Court of Appeal, Jarvis mod Swan Tours (1973) QB 233, (1973) All ER 71, Jackson mod Horizon Holidays (1975) 1 WLR 1468, (1975) All ER 92.

24 — Jf. f.eks. blandt de fortilfælde, der var vedlagt den franske regerings indlæg i forbindelse med den foreliggende sag, Tribunal d'instance de Paris 15ème, 17.5.1995, M. Bleu mod Nouvelles Frontières, Tribunal d'instance de Paris, 4.1.1996, S. Blanc mod SA Nouvelles Frontières Touraventure, Tribunal d'instance de Saint-Etienne, 30.4.1998, Mme Kadiver mod SA Havas Voyage, Tribunal d'instance de Paris 6ème, 29.9.1998, A. Bouchara mod SA Forum Voyages, Tribunal d'instance de Paris 9ème, 26.1.1999, Mme et M. Benabou mod Compagnie AXA Assurance m.fl., Tribunal d'instance de Neuilly sur Seine, 26.5.1999, Mme et M. Vasseur mod Société SOVAP Atlantide 2000 Sarl.

25 — Jf. f.eks. B. Tribunale di Roma, 6.10.1989, i *Resp. civ. e prev.* 1991, s. 512, Tribunale di Bologna, 15.10.1992, i *I contratti*, 1993, s. 327, Tribunale di Torino, 8.11.1996, i *Resp. civ. prev.*, 1997, s. 818, Pretore di Roma, 11.12.1996, i *Nuova giur. civ. commentata*, 1997, I, s. 875, Tribunale di Milano, 4.6.1998, i *I contratti*, 1999, s. 39, Giudice di pace di Siracusa, 26.3.1999, i *Giust. Civ.*, 2000, I, s. 1205. Jf. i forbindelse med den modsatte holdning senest Tribunale di Venezia, 24.9.2000, i *I contratti*, nr. 6/2001, s. 580, med indgående kritiske bemærkninger af E. Guerinoni med yderligere dokumentation.

44. Det er netop disse motiver, der som nævnt — blandt andre — ligger til grund for direktiv 90/314: Det rent økonomiske aspekt ved afskaffelsen af hindringerne for den frie bevægelighed for turistmæssige tjenesteydelser er nemlig forbundet med beskyttelsen af forbrugerne/de rejsende. Et behageligt ferieforløb bliver således også i fællesskabsretlig kontekst betragtet som en værdi, der bør beskyttes, og den skade, som opstår som følge af de mistede ferieoplevel-

ser, udgør inden for pakkerejseområdet et specifikt element, der retfærdiggør en erstatning. Set ud fra dette synspunkt ville en fortolkning, hvorefter denne type skade betragtes som værende uden for direktivets anvendelsesområde, ikke alene savne støtte i ordlyden af eller formålet med direktiv 90/314, men også delvis fratage direktivet dets effektive virkning og være i strid med artikel 95, stk. 3, EF, der som nævnt foreskriver, at harmoniseringsforanstaltninger inden for forbrugerbeskyttelse skal bygge på et højt beskyttelsesniveau.

45. Jeg mener derfor som svar til den østrigske domstol, at artikel 5 i direktiv 90/314 skal fortolkes på en sådan måde, at rejsearrangøren og/eller formidleren også er ansvarlig for ikke-økonomiske skader, der påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af pakkerejsekontrakten.

46. Afslutningsvis skal jeg kort komme ind på spørgsmålet, som Landesgericht Linz har rejst i forbindelse med en national domstols forpligtelse til at fortolke de nationale retsforskrifter i lyset af et direktivs ordlyd og formål (jf. punkt 17 ovenfor). Svaret på dette spørgsmål er efter min mening allerede givet, idet Domstolens praksis på dette område er klar og utvetydig, og der findes ikke belæg for i den foreliggende sag at afvige herfra [26]. Som Domstolen således har anført i dommen, som Landesgericht Linz selv henviser til, er »den nationale domstol ved anvendelsen af nationale retsforskrifter, hvad enten de er ældre eller yngre end direktivet, [...] forpligtet til i videst muligt omfang at fortolke dem i lyset af direktivets ordlyd og formål og at fremkalde det med direktivet tilsigtede resultat, og således handle i overensstemmelse med EF-traktatens artikel 189, stk. 3« [27]. Hvis Domstolen derfor deler mine ovenfor anførte overvejelser, vil man kunne drage den konklusion, at den forelæggende ret, uafhængigt af de pågældendes mulighed for at påberåbe sig direktivets direkte virkning, er forpligtet til at fortolke østrigsk ret i lyset af dette direktivs ordlyd og formål og således (vel at mærke såfremt de øvrige betingelser er opfyldt) tilkende godtgørelse for ikke-økonomisk skade, der er påført forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af pakkerejsekontrakten fra rejsearrangørens og/eller formidlerens side.

26 — Jf. bl.a. dom af 10.4.1984, sag 14/83, Von Colson og Kamann, Sml. s. 1891, præmis 26, af 13.11.1990, sag C-106/89, Marleasing, Sml. I, s. 4135, præmis 8, af 11.7.1996, sag C-232/94, MPA Pharma, Sml. I, s. 3671, præmis 12, af 16.7.1998, sag C-355/96, Silhouette International Schmied, nævnt ovenfor, præmis 36, og af 10.2.2000, forenede sager C-270/97 og C-271/97, Deutsche Post, Sml. I, s. 929, præmis 61-64.

27 — Silhouette-dommen, præmis 36.

Forslag til afgørelse

47. Af ovenstående grunde foreslår jeg derfor Domstolen at træffe følgende afgørelse:

»Artikel 5 i Rådets direktiv 90/314/EØF af 13. juni 1990 om pakkerejser, herunder pakkeferier og pakketure, skal fortolkes således, at rejsearrangøren og/eller formidleren også er ansvarlig for ikke-økonomiske skader, der påføres forbrugeren som følge af manglende eller mangelfuld opfyldelse af pakkerejsekontrakten.«